

Čo vlastne tvrdil Malthus ?

Karol Pastor

1. Úvod. Bibliografické poznámky

Rok 1798 sa niekedy nadnesene označuje ako „rok nula v populačných teóriách“ [9]. Vtedy totiž vyšlo prvé vydanie Malthusovho najslávnejšieho diela *An Essay on the Principle of Population as It Affects the Future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and Other Writers*. Pri príležitosti dvojstého výročia tejto významnej udalosti bol Malthusov spis vystavený na internet, kde je dodnes verejne prístupný cez viaceré adresy (napr. [1], [2], [3], [4]). Malthus neskôr publikoval ešte viac diel, prevažne ekonomického obsahu. Popritom však nanovo prepisoval svoje *Princípy* a dopĺňal o nové argumenty. R. 1803 vyšli pod upraveným názvom *An Essay on the Principle of Population; or a View of its past and present Effects on Human Happiness; with an Inquiry into our Prospects Respecting the Removal or Migration of the Evils which it Occasions*. Šieste vydanie týchto systematicky prepracovaných *Princípov* z roku 1826 je tiež zverejnené na internete [1], [4] (stav v r. 2004).

R. 2002, ešte v rámci dvojstého výročia vydania Malthusovho diela, vyšiel v brnianskom nakladateľstve „Zvláštní vydání...“ český preklad vydania z r. 1798 pod názvom *Esej o principu populace* [7], ktorého sa budem ďalej pridržať. Prekladateľovi Ivovi Šebestíkovi sa podarilo previesť Malthusovu akademickú angličtinu do pomerne čítavej češtiny. Český preklad sa dosť dobre zhoduje s anglickým internetovým textom prvého vydania, avšak s tromi výhradami.

1. Na niekoľkých miestach (našťastie len niekoľkých) je český text odrazu nezrozumiteľný. Takmer vždy pomôže porovnanie s anglickým textom, spravidla ide len o chybu v preklade¹. Často sú to veci súvisiace s náboženstvom.

2. Anglický text je opatrený poznámkami, ktoré nášmu čitateľovi veľa nepovedia. Preto nevádi, že prekladateľ ich všetky vynechal. Miesto nich však tesne pred koncom knihy pridal jedinú svoju vlastnú poznámku (s. 159) - žiaľ, úplne nevhodne. Dovolil si opraviť Malthusovu poznámku, že výrok „nie je nič nového pod slnkom“ pochádza od Šalamúna, a jeho autorstvo pripísal Giordanovi Brunovi, ktorý žil o 2600 rokov neskôr. Pritom stačilo chytiť do ruky Bibliu. Spomínaná veta je hneď v prvej kapitole knihy Kazateľ (Kaz 1,9), tradične pripisovanej Šalamúnovi.

3. TRM bol anglikánsky duchovný, preto je pochopiteľné, že sa snažil svoje poznatky dať do súladu s kresťanskou vieroukou. Tomu venoval najmä záverečné dve

¹ Napr. na s. 12 (miesto „matematického“ má byť „aritmetický“ rad), s. 12 (vypadla zmienka o čnosti), s. 35 (má byť „preventívne“ miesto „prevažujúce“ obmedzenia), s. 68 (miesto „ktorý by potlačil dobré mravy“ má byť „ktorý by predchádzal plodeniu detí“), s. 79 („núdzba by povstala“ má byť „by nepovstala“), s. 160 (miesto zjavenia, „o ktorom nikto nemá pochybnosti“, má byť „o ktorom by nikto nemal pochybnosti“), s. 161 (miesto „ťažkosti náboženských spisovateľov“ má byť „ťažkosti obsiahnuté v Svätom Písme“) a inde.

kapitoly. No Malthusovo vysvetlenie v českom preklade [7] sa končí náhle, takmer v polovici myšlienky. Aj tu sa rozuzlenie ukáže po porovnaní s anglickým originálom. Prekladateľ zrejme nerozumel Malthusovým teologickým úvahám a tri strany pred koncom text jednoducho usekol.

2. T. R. Malthus a jeho doba

Thomas Robert Malthus (1766-1834) sa narodil v Dorkingu južne od Londýna. Vyštudoval v Cambridge, r. 1788 sa stal duchovným anglikánskej cirkvi, blízko rodného mesta, paralelne však pôsobil ako člen kolégia v Cambridge. Medzi intelektuálnu elitu vstúpil r. 1798 vydaním svojej kontroverznej *Eseje o princípoch populácie*. R. 1804 sa oženil a zmenil akademické pôsobisko. Bol vymenovaný za profesora modernej histórie a politickej ekonómie v Haileybury. Mnoho cestoval a napísal aj viacero významných ekonomických prác, najmä z oblasti monetárnej teórie, na ktoré neskôr nadviazal americký ekonóm Keynes [4].

V čase, keď Malthus písal svoje dielo, končila prvá fáza demografickej revolúcie. Demografická revolúcia, ruka v ruku s priemyselnou revolúciou, začína v západnej Európe približne v polovici XVIII. storočia. Nie je celkom jasné, čo bolo príčinou čoho - či úmrtnosť klesla vďaka priemyselnému pokroku alebo priemyselný pokrok bol dôsledkom zníženej úmrtnosti. Faktom však zostáva, že v tom období bolo v Európe menej pustošivých vojen. Morové epidémie, ktoré po tri storočia v pravidelných intervaloch decimovali Európu, sa po roku 1670 náhle stratili. Rozvoj dopravy spolu s novými objavmi poskytol Európe aj nové územia vhodné ako kolónie, a predovšetkým priniesol zo zámoria nové potraviny (zemiaky, kukurica) s odlišným vegetačným obdobím ako tradičné obilniny. Vďaka nim po jednej neúrode už nemusel nasledovať hladomor [6]. Úmrtnosť poklesla aj vďaka pokroku v medicíne a hygiene. Pokles úmrtnosti a rozvoj manufaktúr viedli k zvýšenej produktivite práce a následne k uvoľneniu pracovnej sily pre nové výrobné odvetvia. V polovici XVIII. storočia následkom zníženej úmrtnosti začína počet obyvateľov v európskych krajinách prudko narastať.

Počet obyvateľov vybraných európskych štátov v miliónoch.²

Rok	1700	1750	1800	1850	1900
Anglicko	4,9	5,8	8,6	16,6	30,4
Francúzsko	22,6	24,6	29,3	36,3	40,6
Nemecko	16	17	24,5	35,4	56,4
Európa	125	146	195	288	422

Zdroj: [6], s. 14.

To, čo nasledovalo, malo v jednotlivých európskych krajinách odlišný priebeh. Na území dnešného Slovenska okolo roku 1750 žilo podľa odhadov ŠU SR asi 1,5 mil. obyvateľov, v roku 1800 už okolo 2 mil. Je to obdobie Márie Terézie, Mateja Bella, obdobie prvých sčítaní. Napriek bezprecedentnému populačnému

² Van de Kaa.: [11], s. 14 uvádza mierne odlišné odhady.

nárastu je na Slovensku relatívny klud, bez väčších sociálnych konfliktov. Podobná situácia bola i v iných častiach Habsburskej monarchie, ktorá bola v tom čase pomerne moderným štátom.

Inak to vyzeralo vo Francúzsku, najľudnatejšom európskom štáte. Narastajúci počet obyvateľov a následný nedostatok potravín akosi na francúzskom panovníckom dvore nepostrehli. Králi naďalej pokračovali vo svojich radovánkach a zvyšovali dane, až kým ich buržoázna revolúcia nezvrhla. Následné revolučné vraždenie a napoleonské vojny mali vážny dopad na demografický vývoj. No neslobodno opomenúť jeden ešte dôležitejší následok: po napoleonských vojnách sa pôrodnosť vo Francúzsku už nikdy nevrátila do pôvodných čísel. Mentalita ľudí sa zmenila, určite i vďaka oslabeniu vplyvu cirkvi. To je francúzsky model demografickej revolúcie.

V Anglicku sa situácia vyvíjala inak. Aj tu narastal počet obyvateľov, ale nebolo problémom vyvážať populačné prebytky do kolónií, najmä severnej Ameriky, v miere väčšej ako v iných krajinách. Napriek tomu sa nedostatok potravín začal prejavovať aj v Anglicku. Vláda zareagovala prijatím Pittových zákonov o chudobe (*poor laws*). Chudobní dostávali peňažnú podporu, avšak, ako píše Malthus, napriek tomu, že sa vyzbierajú obrovské sumy, chudobných neubúdalo. Neskôr, r. 1834, boli zákony na Malthusov podnet predsa len zrušené. Aj to je dôvod, prečo v Anglicku začala pôrodnosť klesať podstatne neskôr ako vo Francúzsku. To je anglický model demografickej revolúcie.

Ešte iná situácia bola v Nemecku. Aj tu rastie počet obyvateľov, ale rezervy sa zatiaľ nevyčerpali. Hoci práve tu sa zrodil marxizmus, bieda nedosahovala také rozmery ako v Hugovom Francúzsku či Dickensovom Anglicku. Nárast obyvateľstva pokračuje nezmenšeným tempom po celé XIX. storočie, a to aj vďaka Bismarckovej populačnej politike, ktorý si želal silné Nemecko. Na konci XIX. storočia však aj im začína byť ich vlastný štát malý a volajú po nových územiach. Prvá svetová vojna má aj (alebo hlavne?) svoje demografické príčiny.

Ako je to teda, je pre štát dobre, keď počet obyvateľov rastie, alebo nie? Veľa obyvateľov znamená veľa bohatstva alebo veľa chudoby? Niet divu, že takéto otázky zaujímali ľudí už oddávna a zaujímajú ich podnes. V novovekej histórii sa s novou intenzitou objavili po tridsaťročnej vojne. Najviac boli vojnou postihnuté Nemecko a Česko, ktoré stratili tretinu obyvateľstva. Kým panovníci hľadali spôsoby ako sa zotaviť z vojnových rán, učenci vytvárali teórie. Merkantelizmus, rozvíjajúci sa v XVII. a XVIII. storočí najmä v Nemecku, hlásal, že čím viac obyvateľov, tým viac pracovných síl, tým viac zákaznikov, tým väčšia prosperita obchodníkov a panovníka. Fyziokrati (najmä vo Francúzsku) upozorňujú, že treba aj jesť, a teda že rast obyvateľstva je limitovaný potravinovými zdrojmi. Popritom vznikajú rôzne špekulácie i teórie o dokonalejšej spoločnosti. A nielen teórie - francúzska buržoázna revolúcia vypukla 9 rokov pred prvým vydaním Malthusových *Princípov populácie*.

Súčasne s týmto vývojom sa v Anglicku v XVIII. storočí začína rozvíjať klasická politická ekonómia. Adam Smith (1723-1790) objavil význam jednotlivca a jeho práce pre bohatstvo spoločnosti. Neviditeľný mechanizmus trhu, ktorý vytvára rovnováhu medzi ponukou a dopytom, podľa Smitha účinkuje aj v oblasti populačného vývoja. Pracovná sila je tiež určitý druh tovaru. Na Smitha neskôr naviazali ďalší ekonómovia, najznámejší z nich sú D. Ricardo (1772-1823) a J.S. Mill (1806-1873). Do tejto skupiny možno plným právom zaradiť aj Thomasa Roberta Malthusa, Ricardovho súčasníka a priateľa, hoci v odborných veciach sa často

nezhodovali. Konečne, aj Mathusovu v *Esej o princípoch populácie* možno považovať za aplikáciu ekonomickej teórie na oblasť populačného vývoja.

3. Hlavné postuláty Malthusovej teórie

Malthus hneď v prvej kapitole *Eseje* vymenúva hlavné postuláty svojej teórie, o ktorých sa domnieva, že sú nespochybniteľné. Sú to:

1. Pre život človeka sú nutné potraviny.

2. Vášeň³ (*passion*) medzi pohlaviami je nutná a zostane približne taká i v budúcnosti.

Pod vášňou Malthus v celom diele rozumie akúsi vnútornú energiu, človeku vrodenu silu, príťažlivosť medzi pohlaviami, sexuálny pud, ktorý ťahá človeka k pohlavnému životu a následne k splodeniu potomstva. Pre Malthusa z toho vychádza takmer nemenná tendencia k rozmnožovaniu a „prirodzenej plodnosti“. Nepočíta s nárastom homosexuálneho správania, ktorý sa podľa G.R.Taylora prejavuje aj napr. u zvierat v podmienkach prehustenosti (podľa [9]). Nepredpokladal ani, že vďaka účinnej antikoncepcii aj netlmená sexuálna vášeň môže viesť k vymieraniu populácie. Z tohto hľadiska je jeho teória vlastne už prekonaná.

Z uvedených postulátov dospel Malthus k záveru:

Populácia, ak nie je obmedzovaná⁴ (*unchecked*), rastie geometrickým radom, potraviny iba aritmetickým radom.

Malthus netvrdí, že populácia rastie geometrickým radom. Tvrdí iba, že tak rastie vtedy, keď nie je ničím obmedzovaná, brzdená. Malthus však vie, že skoro všetky populácie na svete sú brzdené nedostatkom potravín, na čo v ďalšom uvádza množstvo príkladov.

Vyššie uvedenú tézu o geometrickom a aritmetickom raste Malthus dokladá empirickými údajmi, teoreticky ju však nedokazuje. Prvá časť tézy je logickým dôsledkom predpokladov. Skutočne, ak sa intenzita úmrtnosti nemení a ak neuvažujeme migráciu, konštantná miera plodnosti vedie ku konštantnej hrubej miere prirodzeného prírastku. Ak ju označíme ako r a ak P_t je početný stav populácie v roku t , tak

$$P_t = (1 + r) P_{t-1}, \quad \text{resp.} \quad P_t = P_0 (1 + r)^t,$$

čo je geometrická postupnosť a zároveň diskretný variant tzv. Malthusovej rovnice. Prvá časť Malthusovej tézy je teda jasná. Druhá časť tézy, tá o raste potravinových zdrojov aritmetickým radom, však nemá žiadne logické opodstatnenie. Malthus síce uvádza nejaké argumenty, no tie svedčia iba o jednom - zdroje potravín nerastú ani len aritmetickým radom, a teda nerastú a ani nemôžu rásť tak rýchlo ako by rástla ničím nepribrzďovaná populácia. A to je vlastne podstata Malthusovej teórie. „Aritmetický rad“ je iba metafora.

Teda dôsledkom rozdielneho rastu populácie a potravín je, že sila populácie je nekonečne väčšia ako sila zeme produkovať potraviny pre človeka. Lenže tieto dve

³ V origináli „*passion*“, v českom preklade [7] nie veľmi vhodne preložené ako „*milostný vzťah*“.

⁴ V origináli „*unchecked*“, v českom preklade [7] ako „*nekontrolovaná*“. Termín „*checks*“ prekladá Pavlík [10] ako „*zábrany*“, Šebestík [7] ako „*kontroly*“.

sily musia byť v rovnováhe. Výsledkom je silná a trvalá zábrana pôsobiaca na populáciu, prejavujúca sa v nedostatku potravín, čo kruto postihuje na veľkú časť ľudstva. Niečo podobné vidíme v živočíšnej i rastlinnej ríši a platí to i pre človeka. Príroda plytva svojou populačnou energiou. Udržiavanie rovnováhy ľudskej ríši príroda zabezpečuje pomocou obmedzení, zábran (*checks*), ktorými sú bieda a nerest' (*misery and vice*). Zatiaľ čo bieda je nevyhnutná, o neresti to nemožno povedať. Je osvedčením cnosti (*ordeal of virtue*) odolávať pokušeniam zla⁵. Umiernenosť a cnostný život je tak tretím a jediným mravným spôsobom, ako udržiavať rovnováhu populačnú rovnováhu.

Tento veľký zákon prírody (udržiavanie rovnováhy medzi populáciou a zdrojmi obživy) je prekážkou, ktorá bráni vybudovať dokonalú spoločnosť. Malthus neverí v existenciu spoločnosti, v ktorej by všetci členovia mohli žiť v šťastných a pohodlných podmienkach bez strachu o obstarávanie potravín pre seba a pre svoje rodiny.

Svoju teóriu Malthus zhrnul do troch poučiek:

1. Populácia nemôže rásť bez zdrojov obživy.
2. Populácia rastie vždy, keď je obživy dostatok.
3. Horná hranica populácie nemôže byť prekročená bez vzniku biedy a nerestí.

Modelovým príkladom pre Malthusa je populácia Spojených štátov amerických (v tom čase len severovýchod dnešných USA, kapitola 2). Od čias príchodu prvých osadníkov sa tu vďaka dostatku úrodnej pôdy počet obyvateľov zdvojnásobil každých 25 rokov, hoci údajne sa viac ľudí vysťahovalo (ďalej na západ) než prisťahovalo. I keď ani toto číslo nevyjadruje maximálnu silu populácie, môže slúžiť ako empiricky overený štandard. Teda populácia, ak nie je obmedzovaná, sa zdvojnásobí každých 25 rokov⁶.

Ak však nie je dostatok potravín, populácia rastie pomalšie. Malthus sa opiera o ekonomické argumenty, aké používal Adam Smith. Rast obyvateľstva pri nezmenenej produkcii potravín povedie k poklesu ceny práce, čo sa dotkne najmä chudobnejších. Preto odkladajú založenie rodiny, populácia stagnuje. Ale nízka cena práce a nadbytok pracovných síl vedú k rozširovaniu výroby a kultivácii novej pôdy. Motívy obmedzujúce rast populácie poklesnú. Tak sa osciláciami udržuje rovnováha populácie s prostriedkami obživy. Populácia rastie, ale pomalšie, pričom rast je naraz pribrzdovaný umelo. Hoci vzrastie cena práce, kapitalisti ju umelo dlhšie udržiavajú na nízkej úrovni, čo „vyvoláva krik a nepokoje“. Malthus to kritizuje, avšak tvrdí, že ani iné usporiadanie spoločnosti nie je schopné zabrániť, aby časť obyvateľstva žila v chudobe.

4. Príklady z dejín

V nasledujúcich kapitolách 3 - 5 Malthus na niekoľkých príkladoch ilustruje, ako sa udržiava rovnováha medzi populáciou a potravinami.

⁵ V českom preklade [7], s. 12 táto veta chýba.

⁶ Doba zdvojnásobenia 25 rokov zodpovedá ročnej miere rastu 2,81 % .

V prvom rade sa musel vysporiadať s otázkou, prečo belošké obyvateľstvo Ameriky rástlo geometricky, ale indiánske stagnovalo. U severoamerických Indiánov je vzťah medzi pohlaviami je menej horúci než u iných, domnieva sa Malthus. Žena ako otrokyňa muža má kvôli drine časté potraty, nemôže sa starať o deti, iba o tie najstatnejšie, ktoré majú šancu prežiť. Indiáni ako lovci majú obmedzené množstvo potravy, preto je populácia v rovnováhe. Podobne to platilo a platí aj pre iné divošké národy.

Pastieri mali väčšie možnosti získať obživu než lovci. Ak sa niekde rovnováha medzi populáciou a potravinami narušila, nedostatok ich vyhnal hľadať nové pastviny. Stávali sa z nich pustošivé hordy barbarov, ktoré mali silnejšiu motiváciu pre boj než mierumilovní roľníci. Smrť je trest za porážku, život je cenou víťazstva.

Iným prípadom je Čína, kde je najúrodnejšia pôda a početná populácia. Sú tam obvyklé včasné sobáše, čo sa zdá byť v spore s tvrdením, že populácia je stacionárna⁷. Ako prebieha kontrola populačného prírastku? Aké neresti a aké nešťastia bránia prírastku obyvateľstva? Malthus upozorňuje na hladomory a krutý zvyk vyháňať deti v čase núdze.

David Hume, Malthusov učiteľ, si už prv všimol, že v Anglicku žije mnoho ľudí bez rodiny. Domnieval sa, že to je príznakom nízkej populačnej hustoty v danej krajine. Malthus to označuje za omyl a v kapitole 4 tvrdí, že naopak je to argument o (relatívnom) preľudnení, alebo presnejšie, hovorí to o tom, že populácia stagnuje (prípadne i klesá). Populácia v Európe už vtedy rástla pomaly, na zdvojnásobenie potrebovala 3 - 4 storočia. Nízku sobášnosť Malthus zaraďuje medzi tzv. preventívne zábrany (*preventive checks*)⁸. Nie preto si muži nezakladajú rodiny, že by prestala vášeň (*passion*) medzi pohlaviami, ale vďaka predvídaní budúcich ťažkostí pri zabezpečovaní rodiny.

Malthus to vysvetľuje na príklade Anglicka: Niektorí muži z vyšších vrstiev nevstupujú do manželstva z obavy, že by im to bránilo v raste alebo by sa museli zriecť radovánok. Človek liberálnej výchovy ale s obmedzenými príjmami vie, že založením rodiny by klesol medzi stredných farmárov. Preto sa neožení. Synovia obchodníkov a farmárov sú nabádaní nežeň sa, kým sa neusadia. To je možné až vo vyššom veku, a nie všetci uspejú. Robotník, ktorý zarobí akurát toľko, aby vyžil, sa neožení, lebo by tým priviedol seba i svoju rodinu do núdze a musel by požiadať o pomoc farára (zrejme aby dostal podporu, prepísanú zákonom). Sluhovia, žijúci takmer v rovnakom prepychu ako ich páni, vedia, že keby si založili rodinu, by o to prišli. Účinky týchto preventívnych zábran vedú k neresti, vrhajúcej obe pohlavia do nešťastia. (Malthus bližšie nevysvetľuje, čo myslí pod nerest'ou, zrejme predpokladal, že čitateľovi je to známe, ale je to asi prostitúcia, potrat, konkubinát, rôzne praktiky proti plodeniu.) Malthus však týmto výpočtom dokázal viac, než mal v úmysle. Dokázal, že okrem potravín existujú aj iné limitujúce faktory, ktoré tiež súvisia so životnou úrovňou. Sám Malthus spomína jeden takýto faktor, a to bývanie.

„Keby v Anglii boli manželstvá plodnejšie alebo bol vyšší počet sobášov, ... tak namiesto piatich - šiestich v jednom obydlí (*cottage*) bude ich tam musieť byť sedem alebo osem“, píše Malthus v kapitole 7 a zároveň nám tak poskytuje údaj o veľkosti vtedajšej priemernej domácnosti. Toľko ľudí v jednom príbytku by podľa neho malo nepriaznivý účinok na zdravie obecného ľudu, čím sa spätne zvyšuje

⁷ V [7] nesprávne preložené ako „stabilná“, čo je termín, ktorý má v demografii iný význam.

⁸ Preventívne zábrany znižujú pôrodnosť, pozitívne (alebo represívne) zábrany zvyšujú úmrtnosť.

úmrtnosť a spomaľuje populačný rast. Údaje o detskej úmrtnosti hovoria, že detské úmrtia pripadajú hlavne na nižšie vrstvy spoločnosti (núdza, bývanie v nezdravých podmienkach, ťažká práca). Navyiac, deti nádenníkov sú často oneskorené vo vývoji.

Naproti tomu v kapitolách 6 a 7 Malthus ukazuje, že všade tam, kde bola hojnosť potravy, rast bol rýchly. Tak tomu bolo predovšetkým v nových kolóniách. V Amerike pred príchodom Európanov lovecká a pastierska populácia bola v rovnováhe so zdrojmi obživy. Keď však prišli Európania s poľnohospodárskou kultúrou, na predtým neobrábaných prériách bolo zrazu nadbytok obživy. Populácia mohla rásť geometrickým radom a aj rástla. Tak tomu bolo v Peru, Mexiku, Ekvádore i Brazílii, napriek vykorisťovaniu a hrabivosti guvernérov. No najrýchlejší rast bol v Novej Anglii, v tom čase už 13-členných Spojených štátov amerických, kde k hojnosti pôdy pripojili vysokú mieru slobody a rovnosti. Je prekvapujúce, s akou úctou až obdivom píše Malthus o USA, ktoré len pár rokov predtým vybojovali s Anglickom vojnu o nezávislosť. „Neexistuje pravdivejšie kritérium šťastia a nevinnosti ľudu, ako rýchlosť rastu obyvateľstva“, dodáva.

Príkladom rýchleho rastu je i Európa, kde po ničivých vojnách, epidémiách, hladomore, zemetraseniach sa populačné straty vždy rýchlo zahladili vďaka dostatku voľnej poľnohospodárskej pôdy. V kapitole 7 Malthus na ilustráciu svojich vývodov používa číselné dáta z Kráľovstva pruského a Vojvodstva litovského, Pomoranska, Novej brandenburskej marky a Vojvodstva magdeburského z prvej polovice XVIII. storočia, ktoré prebral od Süßmilcha a Priceho. Vždy po obdobiach epidémií rýchlo vzrástol počet narodených, rýchlejšie, ako v krajinách, kde epidémie neboli. Z metodologického hľadiska je zaujímavé, že ako hlavný číselný ukazovateľ Malthus používa podiel narodení k úmrtiam. Malthus ho z uvedených dôvodov považuje skôr za mieru kompenzácie ako mieru skutočného rastu.

Dnes sa taký ukazovateľ vôbec nepoužíva, pretože z neho nemožno vypočítať mieru rastu, ale v Malthusovej dobe, keď na väčších územných celkoch ešte prakticky neexistovali sčítania obyvateľstva, to bolo celkom dobré riešenie. Záznamy o narodení a úmrtiach boli pomerne presné. Aký je vzťah medzi Malthusovým ukazovateľom a hrubou mierou prirodzeného prírastku? Ak označíme hrubú mieru prirodzeného prírastku $hmpp = hmp - hmu$ (t.j. rozdiel medzi hrubými mierami pôrodnosti a úmrtnosti) ako $r = hmpp$ a ich podiel ako $m = hmp/hmu = N/D$, tak

$$P_1 = (1 + r) P_0 = P_0 + N - D = (1 + (m - 1) hmu) P_0,$$

takže

$$r = (m-1) hmu.$$

Podľa Malthusových údajov (napr. z Anglicka alebo Francúzska) v ustálenom stave je asi 115 narodení na 100 úmrtí (pri existencii emigrácie). Ak predpokladáme na vtedajšiu dobu obvyklú hrubú mieru úmrtnosti okolo 40 promile, populácia rastie mierou 0,6 %, čomu zodpovedá doba zdvojnásobenia obyvateľstva asi 116 rokov⁹.

5. Kritika sociálnych zákonov

Jedným z cieľov Malthusovej knihy bola kritika sociálnych zákonov, ktoré koncom XVIII. storočia platili v Anglicku. Sú známe ako Pittove zákony o

⁹ Tu je $m = 1,15$, $hmu = 0,04$, takže $r = 0,006 = 0,6 \%$ a doba zdvojnásobenia T je $T = \ln 2 / \ln 1,006 = 116$ rokov, čo približne zodpovedá skutočnosti.

chudobných (*Pitt's poor bill*, česky *chudinské zákony* [7]). Dnes je ťažko zistiť presné znenie týchto zákonov. Na ich základe majetní ľudia odovzdávali určité nemalé percento zo svojho príjmu do fondu, ktorý spravovali farári (takže farári takto plnili aj funkciu štátnych úradníkov). Z tohoto fondu sa potom vyplácalo chudobným, napr. každému robotníkovi šiling týždenne na jedno dieťa, za predpokladu, že má týchto detí viac než tri (podľa údajov v kapitole 7).

V Malthusovej dobe sa veľa diskutovalo o tom, prečo napriek tomu, že sa vyzbiera pomerne veľká suma, chudoby neubúda. Padali rôzne obvinenia na adresu správcov fondov, vyskytovali sa podozrenia zo sprenevery. Malthus však tvrdí, samotná podstata týchto zákonov je zlá. Kritizuje tie zákony za to, že hoci boli prijaté s najlepším úmyslom, idú proti svojmu cieľu a iba rozmnožujú chudobu. Podporujú totiž populačný rast chudobných.

Samotné peniaze chudobných nepozdvihnú, tvrdí Malthus v kapitole 5. Keby robotníci zarábali viac, nebudú sa mať lepšie, ak sa nezvýši produkcia potravín. Ak sa nezmení množstvo tovaru na trhu, viac peňazí v obehu bude tlačiť ceny potravín nahor, na čo doplatia práve tí najchudobnejší. Nádenník, ktorý sa ožení, by mal byť považovaný za nepriateľa ostatných svojich druhov - to preto, lebo sa stane odkázaný na finančnú pomoc, čím opäť zvyšuje rast cien a znižuje hodnotu práce. Znižuje tak relatívny príjem svojich ostatných druhov. Teda chudinské zákony nielenže podporujú rozmnožovanie chudobných, ale tiež prispievajú k zbedačovaniu proletariátu, hoci boli ustanovené s tým najlepším úmyslom.

Chudinské zákony okrem toho potláčajú ducha nezávislosti (našťastie roľníci si ho ešte podržali). Učia robotníkov spoliehať sa na podporu. Preto nešetria, píše Malthus, a ak niekedy majú prebytok, prepijú ho. Keby tieto zákony neexistovali, bolo o niečo viac ľudí s ťaživou núdzou, ale celkové množstvo spokojnosti by vzrástlo. Nehľadiac na to, že v dôsledku populačného zákona časť spoločnosti vždy musí pociťovať tiaž života, a budú to práve tí chudobnejší.

Malthusa nemožno obviňovať z bezcitnosti a nedostatku solidarity, i keď je pravda, že jeho postoj sa viac hodí bohatým. Opatrenia, ktoré navrhuje v prospech chudobných Malthus, sú tieto

1. Zrušiť chudinské zákony (čím vzrastie cena práce).
2. Vyplácať prémie za novoobrábanú pôdu (aby zlacneli potraviny).
3. Zakladať pracovné domy pre prípady extrémnej chudoby, čiastočne hradené zo štátnych peňazí a dobročinných zbierok (pre tých, čo sú chorí alebo nevládni a nedokážu pracovať). Tí, ktorí by boli toho schopní, by mali pracovať.

Tvrdenia typu „chudoba je dôsledok lenivosti“ alebo „chudobní si sami môžu za to, že sú chudobní, nemajú sa množiť“, ktoré sa niekedy pripisujú Malthusovi, sa v jeho knihe nenachádzajú. Naopak, podľa Malthusa chudoba je dôsledkom prírodného zákona, dá sa zmierniť, ale nedá sa jej zabrániť. Jednako, táto časť je slabinou Malthusovej teórie. I keby totiž naozaj existencia chudoby bola nevyhnutnosťou vyplývajúcou z populačného princípu, neznamená to, že neexistuje aj iná bieda a chudoba, taká, ktorá je dôsledkom nespravodlivosti. Naozaj sa nedá v prospech chudobných urobiť nič viac, než uvedené tri veci? Malthus si rezignáciou na akúkoľvek reformu spoločnosti vyslúžil označenie ako najreakčnejší z reakcionárov.

6. Polemika s populačným optimizmom

Malthusova kniha pôvodne vznikla ako polemika s populačným optimizmom, reprezentovaným najmä dielami markíza de Condorcet¹⁰ a W. Godwina¹¹, ktoré vyšli krátko predtým¹². Pre oboch bola spoločná viera v neobmedzenú zdokonaliteľnosť človeka, ku ktorej patrí aj neobmedzené predlžovanie ľudského veku. Obaja verili, že ľudské rozumové schopnosti sa rozvinú natoľko, že budú schopné korigovať egoizmus, takže zavládne vytúžená rovnosť, a tiež že bude možné skrotiť pohlavný pud natoľko, že nedôjde k preľudneniu. Podobne ako predtým R. Wallace verili, že k preľudneniu nedôjde ani potom, keď celá Zem bude obrobená ako záhrada, čo je podľa nich v nedohľadne.

Polemike s týmito názormi venoval Malthus takmer polovicu knihy (kapitoly 8-15). Malthus tvrdí, že napriek neustálemu zdokonaľovaniu človeka ku Condorcetovej „prirodzenej dokonalosti“ nikdy nedôjde. Takisto predlžovanie ľudského života nie je neobmedzené - podľa Malthusa nič nesvedčí o tom, že by sa predlžovala horná hranica ľudského života. Podobne Malthus kritizuje Godwinov názor, že inteligentný a mysliaci človek žije dlhšie, preto spolu so zdokonaľovaním ľudského vedomia sa automaticky a neobmedzene bude predlžovať aj ľudský vek. V tomto možno dať Malthusovi za pravdu. Na základe súčasných poznatkov môžeme potvrdiť, že hoci stredná dĺžka života sa za posledné storočia všade na svete takmer nepretržite predlžovala, modálna (tzv. normálna) dĺžka života vzrástla len nepatrne.

Malthus oboch autorov kritizuje, že odmietli svetlo zjavenia i prirodzenej viery. Že bude vzkriesené duchovné telo z prirodzeného tela, je omnoho pravdepodobnejšie, ako že niekto dosiahne nesmrteľnosť na zemi. Ani to síce nemožno dokázať, tvrdí Malthus, ale aspoň to neodporuje faktom (kapitola 12).

Populační optimisti sa ani napriek predlžovaniu ľudského veku preľudnenia neobávajú, pretože predpokladajú zmeny v oblasti sexuálneho správania. Condorcet vraj navrhuje zmierniť prísnosť morálky a zaviesť promiskuitný konkubinát a bližšie nešpecifikované amorálne praktiky, ktoré by mali znížiť plodnosť. Godwin naopak považuje sexuálnu vášeň za nízky pud, ktorý je nezlúčiteľný s dokonalým človekom a bude pozvoľna vyhasínať. Stojí za povšimnutie, aký je Malthusov postoj k sexualite. Píše: „Zmyslová slasť, ktorá sa nespája s pravdepodobnosťou nešťastných výsledkov, nepreviňuje sa proti zákonom morálky, a ak je nasledovaná takým stupňom striedmosti, ktorý ponecháva priestor pre intelektuálnu účasť, musí byť bez pochyby pripočítaná k radostným pocitom života“. Podľa neho nestriednosť škodí, ale nič nenasvedčuje tomu, že by neohraničený pokrok mal viesť k vyhasínaniu vášne. Tu sa

¹⁰ Maria Jean Antoine Nicolas de Caritat, Marquis de Condorcet (1743-1794), významný predstaviteľ francúzskeho osvietenstva a racionalizmu, vedúci predstaviteľ francúzskej revolúcie. Matematik, ekonóm, filozof, člen a tajomník franúzskej Akadémie. Snažil sa vysvetliť socio-ekonomické javy matematickými a štatistickými metódami. Ako člen Národného zhromaždenia hlasoval proti poprave kráľa Ludovíta XVI., za čo bol pozbavený funkcií. V čase, keď sa musel ukrývať, napísal svoj veľký humanistický traktát o pokroku ľudského ducha, s ktorým polemizuje Malthus. Vyšiel až po jeho smrti r. 1795. Condorcet bol r. 1794 uväznený, kde za záhadných okolností zomrel [4].

¹¹ William Godwin (1756 - 1836) bol anglický utopický politický a sociálny filozof s anarchistickým zmysľaním. Mal hlboko optimistické predstavy o ľudskej povahe, no uvedomoval si vykorisťovateľskú povahu kapitalistickej spoločnosti, a preto navrhoval, aby tí, ktorí zarábajú viac než sú ich základné potreby, rozdelili svoj prebytok medzi núdzných [4].

¹² W. Godwin: *An Inquiry Concerning Political Justice*, 1793; W. Godwin: *The Enquirer*, 1797; A. Condorcet: *Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain*, 1795.

Malthus mýlil, nepredpokladal totiž, že pokles plodnosti možno dosiahnuť i bez vyhasínaniu vášne. Bližšie k pravde bol skôr Condorcet.

Malthus kritizuje aj Condorcetovu a Godwinovu ideu rovnosti a blahobytu všetkých ľudí a upozorňuje na jej populačné dôsledky. Condorcet uznáva, že nerovnosti sú nevyhnutné, preto navrhuje rôzne verejné poisťné fondy, napr. ako kompenzáciu pre prípad straty živiteľa rodiny. Malthus dokazuje, že keby každý človek mal istotu, že vďaka fondom pohodlne zaistí svoje potomstvo, populácia by musela rýchlo rásť. Rovnako i Godwinova blahobytná spoločnosť rovných ľudí je síce krásna, ale neuskutočiteľná. Godwin všetku biedu pripisuje ľudským inštitúciám, akými sú predovšetkým súkromné vlastníctvo a manželstvo¹³. Príčinou všetkého zla je súkromné vlastníctvo. Keby ho nebolo, vytvorila by sa ríša lásky k blížnemu. P. Godwin považuje manželstvo za podvod a neprípustný spôsob privlastňovania si niečoho. Podľa Godwina „každý muž by si vybral partnerku, ktorej by bol verný tak dlho, dokiaľ by sa obaja nerozhodli k inému výberu.“ Potraviny by plynuli z domácnosti hojnosti do miesta nedostatku.

Malthus však v kapitole 10 oponuje, že takáto ideálna spoločnosť je neudržateľná. Bráni nerozlučiteľnosť manželstva, lebo mnohých ľudí odrádza vstupovať doňho (čím sa reguluje plodnosť). Vzťahy bez pút by boli podnetom k rannej láske. Preto v 23. roku by už asi 99 % žien bolo matkami. Populácia by rýchlo rástla. Bolo by treba predĺžiť pracovný čas, bude nedostatok potravín. Príde koniec hojnosti. Duch dobročinnosti sa vytratí. Prídu choroby... Vznikla by spoločnosť, aká je teraz, a to už možno za 30 rokov.

Potrebu manželstva Malthus zdôvodňuje aj „obchodom medzi pohlaviami“. Keby každý muž pocíťoval istotu, že všetky jeho deti by mohli byť dobre zabezpečené obecnou dobročinnosťou, rýchlo by nasledovala populačná explózia. Vznikla by silná potreba nejakej kontroly rastu obyvateľstva. Preto „najprirodzenejšia je potreba učiniť každého človeka zodpovedného za výživu svojich vlastných detí“. Inštitúcia manželstva (alebo niečo podobné) sa javí ako výsledok spoločnosti, ktorá je pod tlakom uvedených obtiaží. To je tiež pôvod hanby, ktorá padá na ženu, ktorá sa spojila s mužom bez toho, aby s ním uzavrela zmluvu o výžive jej detí, pretože „tieto deti sa nutne musia stať závislými na podpore spoločnosti alebo hladovať.“ Trest pre muža by mal byť väčšia porcia práce a hanby. Že žena je v súčasnosti trestaná viac ako muž, zdá sa byť hrubo nespravodlivé, ale je to efektívna prevencia, píše Malthus.

V 11. kapitole Malthus kritizuje Godwinove predstavy o tom, ako zabezpečiť fungovanie onej ideálnej spoločnosti. Godwin mylne považuje človeka len za racionálnu bytosť, spolieha sa na jeho zdravý úsudok a prečiny voči spoločnosti chce riešiť pomocou morálnych motívov. To je omyl, píše Malthus, lebo vášne vždy budú hrať rušivú rolu a niekedy bude treba trest. Vidina trestu pôsobí odradzujúco. Na druhej strane, nemravnostiam a morálnym pokleskom človeka sa nedá zabrániť až do skončenia sveta, tvrdí Malthus. Rozdelenie práce medzi chudobných a bohatých chudobným veľmi nepomôže, ba ani delenie majetku, lebo vytvára závislosť, ktorá je škodlivejšia ako ťažká práca. Spoločnosť založená na najkrajších princípoch, ale nevšímavá voči svojim hybným silám, sa časom zmení na spoločnosť rozdelenú na triedu vlastníkov a triedu pracujúcich a sebeckvom ako svojou hnacou silou, a to nie vďaka skazenosti človeka, ale vďaka nevyhnutnému zákonu prírody, tvrdí Malthus.

¹³ Podobne argumentujú neskôr K. Marx a F. Engels v *Manifeste komunistickej strany* (1848).

7. Filozofické a teologické súvislosti populačného princípu

V posledných dvoch kapitolách *Eseje* sa Malthus snaží dať do súladu svoj krajný pesimizmus s kresťanským svetonázorom. Ako riešenie ponúka svoju obvykle prehliadanú teóriu formovania ducha (doslova „mysle“, *theory of the formation of mind*).

Keďže z populačného zákona vyplýva, že núdza je nevyhnutná a na svete nemožno očakávať dokonalosť, zdalo by sa rozumné vkladať nádej do budúceho (t.j. posmrtného) života. Všetky pokušenia, ktorým je človek vystavený, sa potom dajú chápať ako stav skúšky a príprava na stav večnej blaženosti. Miesto toho Malthus v kapitole 18 ponúka iný pohľad. Podľa neho tento svet so všetkými jeho trápeniami nie je skúškou, ani nepodarkom vyšším z rúk Božích. Je Božím dielom, ktoré musí prekonať mnohé čiaskové zlá nie kvôli skúške, ale kvôli rastu, kvôli tvoreniu a formovaniu ducha, aby „premenilo zemský prach v dušu“. Malthusovo nazeranie veľmi pripomína myšlienky moderných teológov XX. storočia.

Pre Malthusa polemika medzi materializmom a idealizmom (ktorá trápila filozofov celé storočia) je iba hra so slovami, pretože podľa neho telo i myseľ (*body and mind*) tvorí Boh a vyvíjajú sa spoločne. Svet je procesom prebudenia hmoty v myseľ¹⁴ (*process for awakening matter into mind*). Prvým veľkým budičom mysli sú telesné potreby. Keby tieto stimuly zmizli, píše Malthus, ľudstvo by pravdepodobne kleslo na úroveň dobytky, nie filozofov. V krajinách, kde je hojnosť prírodných potravín, obyvateľstvo nedosahuje pozoruhodnejšiu ostrosť intelektu. Nutnosť je matkou vynaliezavosti. Existencia zla je nutná, aby podnietilo ľudskú činnosť, a táto činnosť potrebuje myslenie.

Princíp populácie plodí mnoho dielčieho zla, ale ešte viac dobra. Zdá sa, že je nevyhnutý. Boh nemohol stvoriť svet lepšie. Stvoriteľ by podľa Malthusa mohol častejšie zasahovať do behu sveta proti princípu populácie, ale stabilita prírodných zákonov je základom myslenia. Jej vďačíme za všetku silu intelektu. Princíp populácie núti (inak ľahostajného a lenivého) človeka obrábať pôdu, vymaniť sa z divoškého štádia. Svet bol zaľudnený len vďaka nadradenosti populačnej sily nad prírodnými zdrojmi. Princíp populácie vzdoruje ľudským neprávostiam, prírodným katastrofám, dielčím zlám. Ale je nemožné, domnieva sa Malthus, aby tento zákon pôsobil skutky zamýšľané Najvyššou Bytosťou (*Supreme Being*) bez toho, aby zapríčinil dielčie zlo.

Ťažkosti vyplývajúce z princípu populácie pôsobia na rast ducha. Ale nesmú byť príliš veľké ani príliš malé. Stredné pásmo spoločnosti je optimum pre rozvoj, tvrdí Malthus, ale v strede nemôže byť celá spoločnosť. Spoločnosť nemôže byť bez extrémov, bez chudobných a bez bohatých.

Avšak samotný intelekt na dokonalosť ducha nestačí. V poslednej, 19. kapitole sa Malthus zaoberá citmi a morálkou. Smútok a strach tiež patria k impulzom, ktoré sa zdajú nevyhnutné pre rozvoj ducha. Obmäkčujú totiž srdcia, prebúdzajú sociálnu súdržnosť, vyvolávajú kresťanské cnosti. Srdce, ktoré nepocítilo smútok, sotvakedy preteká bratskou láskou. Morálne zlo je pravdepodobne nutné, aby sa vytvorila morálna výnimočnosť. Bytosť, ktorá má len dobré pohnútky, by podľa Malthusa mohla byť považovaná za hnanú slepou determinovanosťou, čiže nie za cnostnú.

¹⁴ V českom vydaní [7] nesprávne preložené ako „*probuzení hmoty v mysl*“.

Kapacita jednotlivej mysli nerastie úmerne s existujúcim poznaním. Preto nestačí len kopírovať poznatky druhých. Podľa Malthusa najlepšie intelektuálne sily sú tie, ktoré majú snahu po originálnom myslení a odhaľovaní nových právd. Vďaka rôznorodosti prírody stále je čo poznávať. No i potom náš smäd po poznaní bude živený túžbou po poznaní metafyzických vecí.

Keby sme už všetko poznali, naša myseľ by stagnovala. Keby nejaké zjavenie z nebies rozptýlilo všetky naše pochybnosti o metafyzických veciach, asi by sa stratil stimul pre ďalšiu aktivitu mysli. Neúplnosť Zjavenia má svoju logiku. Z tohoto dôvodu Malthus ani nezrovnalosti v Písme nepovažuje za argumenty proti ich božskému pôvodu. Boh by nám mohol zjaviť našu budúcnosť - hrozbu veľkého trestu alebo veľkej odmeny. To by však asi storpédovalo naše intelektuálne snaženie a znamenalo koniec morálnym čnostiam. Strach pred Bohom a pred trestom je len začiatok múdrosti, jej koniec je láska Božia a obdiv morálneho dobra.

Zdá sa veľmi nepravdepodobné, že by zlo bolo niekedy odstránené zo sveta. Prečo teda existuje zlo? Zlo je na svete nie aby vyvolávalo zúfalstvo, ale aktivitu. Nemáme sa mu trpezlivo podriaďovať, ale máme sa vynasnažiť odstrániť ho zo seba a z okruhu svojho vplyvu. Maximálne úsilie proti zlu je napĺňaním vôle Stvoriteľa. Touto vetou, ktorá vôbec nie je rezignáciou a vyzerá ako morálne posolstvo, končí Malthusova kniha¹⁵.

8. Kritici a nasledovníci

Malthusova kniha veľmi rýchlo vyvolala búrlivú reakciu ako máloktorá kniha na svete. Stretla sa s nadšeným súhlasom i zásadným odmietnutím. S odstupom času prišla aj reakcia v parlamente vo forme zrušenia zákonov o chudobe.

Na vedeckom poli sa Malthus dočkal kritiky najmä zo strany biologov a socialistov. Biológovia tvrdili, že biologické spoločnosti sa nerozmnožujú týmto spôsobom, doba zdvojnásobenia 25 rokov je z dlhodobého hľadiska neudržateľná a že exponenciálna krivka (geometrický rast) odporuje pozorovaniam. Na základe Sadlerových a Queteletových empirických pozorovaní Verhulst r. 1838 sformuloval matematický model ohraničeného rastu v tvare logistickej krivky. Populačný rast v biologických systémoch závisí od populačnej hustoty a spomaľuje sa z biologických dôvodov, napr. nárastom stresovej záťaže. V princípe to však neodporuje Malthusovým tézám, iba ich spresňuje. T.A. Doubleday zasa pozoroval, že robotníci a chudobné vrstvy majú viac detí ako šľachta a veľkoberžozia. Usúdil, že zle zaopatrené subpopulácie sa rozmnožujú rýchlo a navonok blahobytné obyvateľstvo chradne, pričom stacionárne obyvateľstvo je charakterizované vyrovnaným stredným statusom. Na základe toho r. 1841 Doubleday sformuloval tzv. „princíp diéty“ (podľa [9]), podľa ktorého so vzrastom blahobytu bude klesať pôrodnosť. Tento záver je v priamom protiklade s pôvodným Malthusovým záverom.

Najprudšie útoky na Malthusovu adresu však prišli od utopických socialistov (Godwin, Owen, Saint-Simon a ďalší). Vyčítali Malthusovi jeho fatalizmus, jeho názor o neodstrániteľnosti chudoby, ktorý samozrejme najviac vyhovoval boháčom, a snahy o zrušenie zákona o chudobných. Utopickí socialisti boli presvedčení, že príčinou chudoby je zriadenie a že boháčov treba presvedčiť, aby sa podelili s chudobnými. Naproti tomu Karl Marx (1818-1883) a Friedrich Engels (1820-1895)

¹⁵ Záverečné pasáže knihy sú z českého prekladu [7] vynechané.

boli omnoho radikálnejší. Nepresviedčať boháčov, aj tak dobrovoľne nedajú, ale jednoducho treba im to zobrať. Podľa Marxa Malthus objavil nie zákony prírody, ale zákonitosti kapitalistickej spoločnosti.

Vo vedeckom svete však Malthus našiel aj mnohých pokračovateľov, najmä v radoch ekonómov a filozofov. Jednou z oblastí teoretického záujmu boli otázky populačného optima. Jeremy Bentham (1748-1832), zakladateľ utilitarizmu, právnik a teoretik morálky, vytýčil za etický ideál „*najväčšie šťastie čo najväčšieho počtu ľudí*“, jeho žiak, už spomínaný John Stuart Mill (1806-1873), ekonóm, filozof a klasik politického liberalizmu, považuje za etický ideál „*prispievať k maximálnemu šťastiu všetkých*“. Formálne populačné optimum v prvom prípade maximalizuje úžitkovú funkciu, v druhom prípade úžitkovú funkciu *per capita*, čo dáva nižšie hodnoty populačného optima.

Zo súčasníkov treba spomenúť najmä Garyho Beckera (1930-), zakladateľa tzv. chicagskej mikroekonomickej školy v demografii, nositeľa Nobelovej ceny za ekonómiu z r. 1992. Vzťahy medzi plodnosťou a ekonomickými podmienkami analyzuje pomocou ekonomického aparátu. Na rozdiel od Malthusa berie do úvahy nielen počet, aj „kvalitu“ detí, pre ktoré sa rodičia rozhodujú¹⁶. Jeho teória dokáže vysvetliť, prečo vzrast príjmov môže viesť k poklesu plodnosti.

Malthus a jeho dielo sa znovu intenzívnejšie dostali do pozornosti po druhej svetovej vojne, v čase vrcholiaceho populačného boomu. V šesťdesiatych rokoch XX. storočia dosahoval celosvetový populačný prírastok svoje historické maximum, 2 % ročne. Intelektuáli, združení v Rímskom klube, upozorňovali na hrozbu populačnej explózie, vo svojej správe *Hranice rastu* (1972) D.Meadows so spoluautormi vyzývali spomaliť hospodársky i populačný rast, aby sa predišlo katastrofickému scenáru.

Malthuziánstvo je myšlienkový prúd, ktorý nadväzuje na Malthusove diela, no reflektuje ich vlastným spôsobom. Predtým malthuziáni a dnes neomalthuziáni nie sú charakteristickí tým, že upozorňujú na možnosť globálneho preľudnenia, ale tým, že riešenie celospoločenských problémov chcú dosiahnuť pomocou demografických opatrení, menovite zastavením populačného rastu. Riziká vyplývajúce s rýchleho populačného rastu treba brať vážne. Avšak zníženie populačného prírastku samo osebe ešte biedu neodstráni. Hospodársky a kultúrny rozvoj nemožno nahradiť populačnými obmedzeniami.

Malthusovým cieľom bolo zmierňovať chudobu, vyhýbať sa biede a neresti. Preto odporúčal nepodporovať tých, ktorí by sa nemohli zodpovedne starať o svoje deti, a na druhej strane zväčšiť dostupnosť potravinových zdrojov. Malthus však vedel, že populačný tlak je hnacou silou pokroku. Cieľom neomalthuziánov je zastaviť populačný rast všetkými prostriedkami, a predovšetkým oddelením sexuality od plodnosti. Podporujú tak správanie, ktoré Malthus považoval za nerest'. Prostriedky na obmedzenie pôrodnosti, ktoré Malthus považoval za správne, neomalthuziáni zavrhnú ako neúčinné alebo ako obmedzujúce osobnú slobodu. Malthus videl riešenie v striednosti, mravnosti a v zodpovednom plodení (len kto má možnosť deti uživiť). Z druhého základného postulátu svojej teórie Malthus vyvodil

¹⁶ „Kvalita“ môže byť vyjadrená napr. nákladmi na vzdelanie. Malthusovská teória ignoruje kvalitu a predpokladá, že dopyt po pôdoch (čiže počet detí) je vysoko závislý od zmien v príjme (teda, dopyt po iných komoditách môže byť negatívne korelovaný s príjmom) [5].

nutnosť podriaadiť svoje správanie mravnosti a rozvoju ducha. Pre neomalthuziánov je však jednoduchšie Malthusov druhý postulat s jeho populačnými účinkami jednoducho zrušiť.

Na pôde medzinárodných inštitúcií hlavným reprezentantom neomalthuziánstva je Populačný fond OSN (UNPFA), resp. Medzinárodná federácia pre plánované rodičovstvo (IPPF). Neomalthuziánstvom sú poznačené aj populačné konferencie OSN (naposledy v Káhire r. 1994, resp. v New Yorku 1999), i keď ich záverečné dokumenty sú už výsledkom kompromisu. Socialisti pred dvesto rokmi považovali Malthusa a malthuziánstvo za svojho nepriateľa. Dnešní európski socialisti sa k neomalthuziánskym myšlienkam hlásia. Samotný Malthus by sa k neomalthuziánom asi nepridal.

Literatúra

- [1] Malthus, T. R.: *An Essay on the Principle of Population, 1798*. The Concise Encyclopedia of Economics. <http://www.econlib.org/library/Malthus/matPlongtoc.html>
- [2] Malthus, T. R.: *An Essay on the Principle of Population, 1798*. Electronic Scholarly Publishing Project, 1998. <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>
- [3] Malthus, T. R.: *An Essay on the Principle of Population, 1798*. <http://www.trmalthus.com/essay06.htm>
- [4] *Thomas Robert Malthus, 1766-1834*. The History of Economic Thought website, St. Joseph's College, New York. <http://cepa.newschool.edu/het/profiles/malthus.htm>
- [5] Becker, G.: *A Treatise on the Family*. Harvard Univ. Press, Boston 1991.
- [6] Livi Bacci, M.: *Populace v evropské historii*. Lidové noviny, Praha 2003.
- [7] Malthus, T. R.: *Esej o principu populace*. Nakl. „Zvláštní vydání...“, Brno 2002.
- [8] Novak, M.: *Duch demografického kapitalismu*. Občanský institut, Praha 1992.
- [9] Oberhofer, W., Reichsthaler, T.: *Bevölkerungstatistik*. Vorlesungmanuskript. Universität Regensburg, 2000.
- [10] Pavlík, Z. - Rychtaříková, J. - Šubrtová, A.: *Základy demografie*. Academia, Praha 1986.
- [11] van de Kaa, D.: *Europe and its population: the long view*. In: European Populations: Unity in Diversity. Kluwer, Dordrecht - Boston - London, 1999, s. 1-49.